

הקראי דניאל בן משה אלקומסי ופירושו לתרי עשר

יצחק דוב מרקוז

א.

בין חכמי הקראים בתקופה הראשונה של הכת תופסים מקום בראש: ענן, בנימין אלנהאונדי ודניאל אלקומסי.

ענן כתב את חבוריו ארמית ובנימין אלנהאונדי ודניאל אלקומסי עברית (חכמי הקראים במאה העשירית כתבו על פי רוב את חבוריהם ערבית).

על תולדות חייו של דניאל בן משה אלקומסי אנחנו יודעים מעט מאד רק מתוך חבוריו של אחד מגדולי חכמי הקראים קרקסאני. אחד מחבוריו החשובים הוא לקורות כת הקראים ולהתפתחותה "כתאב אלנאר ואלמראקב" (ר"ל "ספר המאורות ומגדלי הצופים"). בחבורו זה המכיל י"ג שערים כותב קרקסאני בשער הראשון, המשמש כעין פתיחה לספר, דברי ימי הכתות שקמו בישראל מקדם קדמתו עד זמנו של המחבר.

קרקסאני כתב את חבורו בשנת 937 ואת דניאל אלקומסי הוא מזכיר באחרונה בשורת מיסדי הכתות ומחברי הקראים. מכאן, שדניאל חי לערך במחצית השניה של המאה התשיעית ובראשית המאה העשירית, כי כבר זכה לפרסום גדול בעת שכתב קרקסאני את חבורו.

קרקסאני מספר על אדות דניאל אלקומסי שהוא היה בראשונה ממעריצי ענן וקראהו בשם "ראש המשכילים", אך בסוף ימיו חלק עליו וקרא אותו בשם "ראש הכסילים".

כפי הנראה היחס הזה אל ענן הוא הסבה שדניאל אלקומסי איננו נזכר ברשימת שמות חכמי הקראים שמזכירים אותם הקראים בבתי-תפלתם (כניסות) בשבת וביו"ט וגם שהגיעו עד זמננו רק העתקות מספר מחבוריו של דניאל אלקומסי.

דניאל בן משה נולד בעיר דמגאן בירת המחוז קומיס בטברסטן אשר בצפון פרס, ולכן נקרא בשם "אלדאמגאני" או "אלקומסי". מעיר מולדתו יצא למחוז כוראסאן בפרס וישב שם זמן רב¹ ומשם נסע כפי הנראה לארץ ישראל והתיישב בה והיה נמנה שם בין "אבלי ציון" של הקראים.

1 בקטע אחד מפירושו של דניאל אלקומסי שפירסם מאנן ברבעון (1925) JQR עמוד 387: "מן שנים רבות שרם יצאתי מן כורא[סאן]".

שני פרטים ע"א זמן חייו של דניאל אלקומסי וזמן חבורו לתרי עשר נוכל להציל מפירושו לתרי עשר:

(1 בפירושו לעמוס (כ"י דף ל"ד עמוד ב'): "נפלה ולא תוסיף קום היא נקמת גלות. כי מן גלות ישראל אשר טרם גלות יהודה כאלף וחמש מאות שנה מעט חסר..."

אבל עומדת לפנינו השאלה: איזו שנה חשבו הקראים לשנת גלות שומרון (גלות עשרת השבטים) במדע מקובל שזאת היא שנת 722 לפסה"נ. אבל היהודים חשבו על פי "סדר עולם" וע"פ עוד מקורות שהיא שנת 555 או 573 לפסה"נ. וכפי הנראה חשבו הקראים ג"כ כמו היהודים. מצינו שהמחבר הקראי המפורסם יפת בן עלי הלוי אומר בפירושו לתהלים² כי מימי גלות אשור (גלות עשרת השבטים) עד זמנו עברו לערך אלף ושש מאות שנה. ובאשר ידוע שיפת בן עלי מת קרוב לשנת אלף או אלף ועשר שנה אחרי ספה"נ. נראה שגם הקראים חשבו שגלות אשור היתה בשנת 573 לפני ספה"נ. הרי שדניאל אלקומסי חי בסוף המאה התשיעית ובראשית המאה העשירית.

(2 בפירושו לזכריה (כ"י דף ס"ח ע"ב) דניאל אלקומסי אומר... "עבודת יוי כל ימי שנה וסגולה ביום השבת, וזכרון יציאת מצרים כל ימי שנה ובחג המצות סגולה. ותשובה מעונות ישראל כל ימים וראש חדש תשרי ועד יום כפורים סגולה וזכרון ענן ז"ל כל ימי שנה ובחג הסכות סגולה..."

מזאת נראה שדניאל אלקומסי כתב את פירושו לתרי עשר בתקופה הראשונה של עבודתו הספרותית בעת שהיה עוד ממעריציו של ענן, ולא בעת האחרונה כאשר כנה את ענן "ראש הכסילים".

ב.

עוד לפני כחמשים שנה לא ידענו על חבוריו של דניאל אלקומסי אלא מתוך ציטטות אחדות אצל חכמי הקראים, כמו אלקרקסני (במאה העשירית), יהודה הדיסי (במאה הי"א) בספרו "אשכול הכפר", אהרן בן אליהו מניקומידיא (במאה הי"ד) בספרו "גן עדן", יפת בן דוד אבן צעיר (במאה הי"ד) בחבורו "ספר המצות" ואליהו בשייצי (במאה הט"ו) בספר "אדרת אליהו". מספר "נובלות חכמה"³ נודע שאצל ר' יוסף דילמדיגו, הנודע בשם

2 שלמה מונק ב-"Israelitische Annalen" של יוסט (1841, מספר 10, עמוד 76; השוה אברהם גייגר ב-"Zeitschrift für Wissenschaft und Leben", חלק III (1864/5), עמוד 304.
3 עי' "נובלות חכמה" (באזל 1631) דף נ"ו ע"א: "חלק מס' איש חמודות דניאל אלקומסי על התורה ביאורים".

יש"ר מקנדיא (במאה הי"ז) היה נמצא חלק מפירושו של דניאל אלקומסי על התורה.

בשנת 1891 הוציא לאור הר כבי (ב"החוקר" שנה א', עמוד 169-173) על פי כ"י לנינגראד (אוסף פירקוביץ) קטע קטן מפירושו של קראי לויקרא כ"ה ט'—כ"ו ה', ויחסו לבנימין אלנהאונדי, אבל אח"כ הכיר הרכבי בעצמו שהפירוש הזה הוא לא מבנימין אלנהאונדי אלא מדניאל אלקומסי.⁴

בשנת 1903 פרסם שכטר (Saadyana 144-46) קטע מפירושו של דניאל אלקומסי לויקרא א'. א'—ט"ו; ו'. כ"א—ז'. כ"א⁵. ורק בעת האחרונה פירסמו חלקים יותר גדולים מפירושו של דניאל אלקומסי לתנ"ך.

בשנת 1916 פירסם אברהם מרמורשטיין (Journal Asiatique, March-April 1916, p. 167-237) תשעה קטעים מפירושו של דניאל אלקומסי לכתבי הקדש ובניהם קטע מפירושו לתהלים (על פי כת"י אדלר 2778) ממזמור ע"ו עד פ"ב. אח"כ הדפיס מרמורשטיין את הקטעים האלה ג"כ ב"הצופה לחכמת ישראל" (בודאפסט) שנה שמינית ותשיעית: "שרידים מפתרוני הקראי דניאל אלקומסי".

בשנת 1921-22 פירסם יעקב מאנן קטעים מפירושו של דניאל אלקומסי במאמריו ב-JQR.⁶

ג.

בעת שהייתי עסוק כפקיד הספרייה הקסרית בסט. פטרבורג (לנינגרד) בהכנת קטלוג מדעי של כתבי יד עבריים מהאוסף השני של פירקוביץ מצאתי פירוש על תרי עשר לדניאל בן משה אלקומסי.

כתה"י הזה המכיל 166 עמודים עשויים נייר צמר גפן הוא יחידי בעולם. והפירוש הזה לתרי עשר כמעט שלם. חסר רק מעט בראש הפירוש להושע ושנים-שלושה דפים באמצע (בין דף ד' לדף ה') ודפים אחדים לקויים משיני הזמן.

בסוף הפירוש להושע (דף כ"ה ע"א) כותב המעתיק:

4 עי' הר כבי, "זכרון לראשונים" חלק ח', אשר שם נדפסו קטעים קטנים מ"ספר המצות" לדניאל אלקומסי.

5 קטעים אחדים מפירושו של דניאל אלקומסי לדברים ובמדבר נדפסו ב"גנזי ש.ב.טר" II עמ' 447—455, 464-466 (דברים); 471-474 (במדבר).

6 Jacob Mann: "A Tract by an early Karaite settler in Jerusalem" (JQR, N.S., Volume XII, Number 3, Philadelphia 1922), "Early Karaite Bible commentaries" (JQR, N.S., Volume XII, Number 4, Philadelphia 1922); "Early Bible commentaries" (Second Series. JQR. N.S., Volume XV, Number 3, Philadelphia 1925); "Text and Studies in Jewish History and Literature", Volume II (Karaitica), Philadelphia 1935, p. 74-81.

הקראי דניאל בן משה אלקומסי ופירושו לתרי עשר

יוי ברחמיך סלח ומחל למלמדינו ומאיך עיניו דניאל בן משה ולכתוב ⁷ המכתב *⁷ הזה מכל שגינותם ומנסתרות נקם.

ובסוף הפירוש לזכריה (דף פ"ג עמוד ב') נמצא קולופון מהמעתיק: זה פתרון שנים עשר שכתבתי אני העבד הצעיר החוטא והעני והנמאס אמריה בן ר' זרובבל בן ר' דויד נ"ג ⁸ בעיר כוי ⁹ בעבור הבחור הכשר הנדיב היקר המשכיל הצדיק מר ורב ר' אברהם ז"ל בן ר' מיכאל יוי יברכהו וישמרהו ויחיה שנים רבות ויתן לו בנים זכרים להגות בו א' כ' י' ר' ¹⁰ מלפני אלהי ישראל ושלמתי בשמונה עשר לחדש שבט שנת אתרי"ד ¹¹ לשטרות.

בשנת 1927 פרסמתי ¹² מאמר על אדות דניאל אלקומסי בגרמנית ושם נתתי קטעים אחדים מתורגמים גרמנית מפירושו של דניאל אלקומסי לתרי עשר.

כעת אנכי מכין לדפוס הוצאה של פירוש דניאל אלקומסי לתרי עשר בשלמותו על פי הכ"י (Unicum) של הספריה הפומבית בלנינגראד, אולם נדרשתי לאשר שאלני ידידי עורך ה"מלילה" הד"ר מאיר ולנשטיין והנני נותן פה קטעים לדוגמא מהפירוש הזה להנות בהם קוראי ה"מלילה".

ד.

לפירושו זה לתרי עשר של דניאל אלקומסי יש ערך גדול מכמה טעמים. ראשית מפני שפירושו לתנ"ך הם מצויינים במינם מצד ערכם הפנימי. כי הם מפיצים אור בהיר על מצב פירושי המקראות בדור שלפני רב סעדיה גאון. כי דניאל אלקומסי חי קודם רב סעדיה גאון ואיננו מזכיר שום חכם רבני או קראי שקדמוהו; והנה הוא הראשון בין מפרשי התנ"ך אחרי המדרשים. וכאשר יאמר דניאל אלקומסי "יש פותרים" או "יש פתרונים", "יש אומרים" או "יש מי שאמרו", כוונתו אל בעלי המדרש. שנית מפני שמצינו בפירושו תאור שלם מהשקפת הקראים הקדמונים בעניני אמונות ודעות.

7 צ"ל: ולכתב. *7 כלומר: הספר. 8 נהו נפש.

9 עיר כוי (Khoi) באזורבוידז'אן (Adharbaijan) בפרס הדרומית קרוב

לתבריו.

10 אמן בן יהי רצון.

11 שנת אתרי"ד לשטרות היא שנת חמשת אלפים ס"ג לבריאת העולם ושנה

1303 לספה"נ.

Isaac Markon, Daniel al-Kumisi ein Karäischer Shrifterklärer des 12 IX Jahrhunderts (Korrespondenzblatt der Akademie für die Wissenschaft des Judentums, Berlin 1927, p. 18-30).

שלישית אופיניים הם מאד דרכי הפולמוס שלו נגד היהודים שומרי התלמוד ומנהגי שתי ישיבות.

וביחוד רביעית מפני שפירושו לתרי עשר הוא החיבור היחיד של דניאל אלקומסי, אחד מקדמוני הקראים ומגדוליהם, שהגיע אלינו בשלמותו. מעניינות מאד דרכי הפולמוס של דניאל אלקומסי בפירושי לתרי עשר נגד היהודים הסרים למשמעתם של התלמוד ומנהגי שתי ישיבות, אשר הוא מכנה אותם בשם "רבאנין", "רבאנים" (בערבית), כלומר "רבניים" (וכן מכנים אותם גם הקראים המאוחרים שכתבו חבוריהם ערבית).

את כל דברי הנביאים שאמרו מוסר ותוכחה לישראל על עזבו את תורת ה' ועל חטאיו מיחס דניאל אלקומסי ליהודים בגלותנו ושופך דברי בוז על ה"רבאנים" וביחוד על מנהיגיהם הרוחניים בגלות ומכנה אותם: "אנשי גלות", "רועי גלות", "שרי גלות", "ראשי גליות מבית דוד", "ראשי ישיבות", "שרי ישראל". הוא הולך ומונה את "חטאיהם", אבל באמת הם על פי רוב "חטאים" רק לפי השקפתו של דניאל אלקומסי וחבריו לדעה הקראים. ואלה הם האשמות והחטאים אשר הוא צועק עליהם ככרוכיה: "עזבו מצות טומאה וטהרה ולא שומרים טמאת מת ולא טמאת גוי ותפלתם בטמאה; לא ישמרו שבת כדת ולא מועדי אמת, כי מועדים בחשבונות; והם אוכלים בשר ושותים יין בגלות ולא אנחת גלות בלבבם ולא מתאבלים על ציון¹³; מבערים נר שבת¹⁴ ויחללה שבת ומועד כי משאותיהם נושאים ביד גוים; אוכלים בשר בלא מזבח; הציבו מצבות בבתי כנסיותיהם וישימו את ארון¹⁵ והיא מצבה והם משתחווים לו; עושים פדיון הבן; נושאים פנים בתורה באמרם כי יש ארבעה ותשע פנים לתורה; (הם עוברים על) גלוי עריות¹⁶ בת אח ובת אחות אשת אח, שתי אחיות לאיש¹⁷, ובת אחות אשתך ובת אחיה וכן וכן ובת אחות אב; מחללים נדרים ושבעות וביחוד בלילי כפורים"¹⁸.

ביחוד ירה את חציו בשתי ישיבות שנואי נפשו. בפירושו לזכריה הוא

13 דניאל אלקומסי היה מן הקראים, "אבלי ציון" אשר התוושבו בארץ ישראל ואסרו בשר ויין בגלות.

14 כלומר מדליקים נרות לכבוד שבת ויושבים לאורם; כי הרכה בן הקראים היו יושבים בליל שבת בחשך.

15 דניאל אלקומסי מברר, כי לא היה בכל גבול ישראל ארון להשתחוות לו כי אם ארון ברית ה' והם (ה"רבאנים") שמו ארון בכל אחת מכנסיותיהם במדינות רבות.

16 דניאל אלקומסי היה מן "בעלי הרכיב" בין הקראים, אם לא בקיצונים שבהם.

17 כמוכן לא ביחד, אלא השניה אחרי מיתת אהותה.

18 כוונתו לתפלת "בל נדרו".

אומר: „והנה שתיים [נשים] יוצאות ורוח בכנפיהם. אלה הם שתי ישיבות ורוח בכנפיהם היא רוח שקר. ולהנה כנפים כנפי החסידה. כנפים הם שלוחיהם וכנפי עוף טמא. לעוף בארץ לתעות ישראל בשוד וגזל. ותשאנה את האיפה כי אלה שתיים נשים הרשעות הן מעמידות את ראשי גלותם. לבנות להם בית, כי בארץ שנער מקום מלכותם“.

דניאל אלקומסי לוחם נגד למוד חכמות חיצוניות, אבל פה בדבר אחד יצא הפסדו בשכרו, כי הוא נגד כשפים וכותבי קמיעות וביחוד נגד אצטגנינות (אסטרולוגיא), אשר נכשלו בה הרבה מן הגדולים (וביניהם הראב"ע) ובדורות הרבה מאוחרים. בענין זה מעניינים מאד דבריו בפירושו למלאכי: „הלא אח עשו ליעקב. בזאת תדע כי אין יתרון לרשע מן צדקת אחיו כי עשו ויעקב תומים מבטן וכת' ואוהב את יעקב ואת עשו שנאתי. וגם בזאת תדע כי אין דברי הוברי שמים מאומה כי הם נבראו ברגע אחד בבטן וכמה מעלות ביניהם. הוא ציד וזה יושב אהלים בעבודת ה' סגולה. יעקב חלק בגופו בלא שער ועשו איש שעיר ולא לה“.

אעיר פה על מדת הענוה שמצינו כמה פעמים בדבריו: „ . . . כמדת דעתי ואלהים הוא יודע“; „ה' אלהים הוא יודע אמת ואני בער ולא אדע בכל הדברים אשר כתבתי“; „וה' יודע כי איך הוא ואני לא אדע“.

ה

להלן אני נותן דוגמאות מפירושו של דניאל אלקומסי לתרי עשר על פי כתבי-היד הנ"ל עם הערות ומראה מקומות.

(דף א' עמוד א') ודע כי הכת' ותהר ותלד לו בן (א) הוא ילידת המעשים אשר בישראל קרא שמו יזרעאל (ב) כי ברוב חטאותיהם גזר יוי עליהם גלות כי ישראל לא יזרעו בארץ ישראל ודבר זה טרם גלות ונבואת דבר הושע ילידת לא רוחמה אחרי גלות ישראל ותגמול¹⁹ את לא רוחמה (ג) ²⁰ הוא תום הנבואה הזאת אשר עשה יוי בישראל כאשר דבר טרם גלות יהודה. קרא שמו לא עמי (ד) הוא נבואה לאחרי גלות ישראל ויהודה עד היום הזה כל ימי גלות למען כי עזבו אנשי גלות את תורת יוי ויתעו אחרי מצות אנשים מלומדה (ה) ²¹ ומועדי שער ויעזבו מצות טמאה וטהרה כי בדו מלבם לאין טמאת מת ומצורע ולא טמאת גוים ועבודתם לי ככ' וימים רבים לישראל ללא אלהי אמת (ו) כי לא מן התורה יעבדו ליוי ככ' ולא תורה (ז) על כן אמר קרא שמו לא עמי (ח) וגו'. וגם בזאת תדע כי עלינו כת' לא עמי כי אמר אחריו והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד ולא יספר (ט) (דף א' עמוד ב') מרוב. וקללת דברו אשר דבר עלינו לא עמי אתם קשה מכל הקללות כי בדיבור יזרעאל ולא רוחמה וגם אחרי מאתים שנה לא מנע את נביאי

19 בפסוק: ותגמול. 20 בפסוק: רחמה. 21 בפסוק: מלומדה.

מהם והם בבבל בגלותם ונביאים בתוכם וגם השיכם אלי נחלתם ובימיהם היו חגי זכריה ומלאכי עד אשר החלו לעשות לא מתורת יוי. ובימי מלכות יון ²² שמו ראשיהם רבאנין מכשול לפני ישראל במדות אשר הפכו את דברי אלהים ויאמרו לישראל כי מן התורה אנחנו מלמדים אתכם ועל כן דבר עליהם ואתם סרתם מן הדרך הכשלתם רבים (י). ועליהם כת' וכשלו. במ רבים (יא) ונאמר כי שמו מכשול לפני ישראל ועל כן אמר לא עמי ויקח את נביאיו עד היום הזה.

(דף ג' עמוד א') ואנשי גלות אומרים טוב לנו ללכת אחרי רבאנים ומועדים בחשבונות ולבער ליל שבת ולאכול בשר וחלבים ולשתות יין ולשמוח הלא טוב זה מאשר נלך בדרך המקרא כי כל אשר יעזוב דרך רבאנין הלא יהיה חסר לחם ובעניות ובלא בנים. הוא אשר דבר אלכה אחרי מאהבי נותני ²³ לחמי ומימי (יב). ודעו כי התרפה אשר חרפו ודברי כל עזוב דברי רבאנים ומועדיהם וחוקותיהם ימות בעניות ובצרה וזאת היא אות יראי יוי בגלות לחם צר ומים לחץ ככ' כי עם בציון ישב בירושלים (יג) ונתן יוי ²⁴ לכם לחם צר ומים לחץ (יד) וכת' מי בכם יראי ²⁵ יוי שומע ²⁶ בקול עבדו אשר הלך חשכים ואין נוגה ²⁷ לו וגוי' (יד) כי עליך נשאתי חרפה (טו) נבוזה וחדל אישים איש מכאובות ²⁸ וידוע חולי (טז). ואשר אין לו בנים והוא בדרכי התורה עליו כת' ואל יאמר הסרים הן אני עץ יבש (יז) הוא מעני בלא בנים ואחריו כת' כי כה אמר יוי לסריסים (דף ג' עמ' ב') אשר ישמרו את שבתות (יח). ונתתי להם בבית ²⁹ ובחומתי יד ושם טוב מבנים ומבנות שם עולם אתן לו ³⁰ לא יכ' (יט). הוא גמול צדיק אשר לעולם ועד. ואשר לא ילכו בדרכי התורה ויש להם בעולם הזה נכסים רבנים ³¹ עליהם כתוב מדוע רשעים יחיו עתקו גם גברו חיל זרעם לפניהם (כ) וקאל ³² ארץ נתנה ביד רשע (כא). בפרוח רשעים כמו עשב (כב). וכסילים לא יבינו זאת ויתעו אחרי טוב העולם הזה ועל כן דבר למעלה מן הפסוק איש בער לא ידע וכ' ³³ ל' י' (כג). ומה מעני לא ידע כי לא יבינו כסילים כי כל טוב אשר יתן יוי לרשע בעולם הזה הוא אשר דבר על ידי משה ומשלם לשנאיו אל פניו להאבידו (כד). לכן הנני סך ³⁴ (כה) מעני סך הוא גדר כמסגר וסתום אשר אין שם מעבר. סך הוא דומה כמסוכת ³⁵ חדק (כו) ועל כן אמר אחריו בסירים (כז) הם קוצים. כי הגוים אשר כנעתי לפניהם והם למדו חוקותיהם אעמיד עליהם לשנאה ככ' אין לה מנחם מכל אוהביה (כט) ³⁶ וכת' היו לה לאובים (ל) ³⁷. וגם בגלות באחרית

²² בשם יון מננה דניאל אלקומסו את מלכות בוי צנטיה (ביצנין).
²³ בפסוק: נתני. ²⁴ בפסוק: ונתן לכם אדני. ²⁵ בפסוק: ירא.
²⁶ בפסוק: שומע. ²⁷ בפסוק: נגה. ²⁸ בפסוק: מכאובות. ²⁹ בפסוק: בביתו. ³⁰ בפסוק: אשר לא יכרת. ³¹ כך בכ"ו. צריך להיות: רבים. ³² מלה ערבית, הוראתה: ואמר. ³³ וכסיל לא יבין. ³⁴ בפסוק: שך.
³⁵ בפסוק: כמשיכת. ³⁶ בפסוק: אחביה. ³⁷ בפסוק: לאובים.

הימים בימי מלכות ישמעאל ישבור יוי עול רבאנין מישראל מעט מעט וישוטטו רבים ותרבה הדעת מן התורה ונלוו על יוי לשמור מצותיו ורבים ידרשו נתיבות רבאנין ולא ימצאו כאשר דבר ונתיבותיה לא ידעה *³⁷. ורדפה את מאהביה (לא). וירדפו ישראל אחרי חקות הגוים הראשונות אשר שכבו בת (דף ד' עמוד א') אח ובת אחות ואשת אח ויתר גלוי עריות ונר שבת וכל מתירי טמאת מת וכל בעלי חקים לא טובים ואכילת אותו ואת בנו ובשר ויין ולא ימצאו ישראל לבעלי החקים הרעים כי ישבית יוי כל הרועים המתעים עם תלמידיהם התועים בהם ככ' והשבתי ³⁸ מרעות צאן (לב). וכת' הוי רועי ³⁹ האליל עוזבי ⁴⁰ הצאן חרב על זרועו ועל עין ימינו (לג). וכת' חרב עורי על רועי (לד) ⁴¹ הם הרועים המתעים אחריהם. וכת' על הרועים ⁴² חרה אפי (לה) ההופכים דברי אלהים ומצותיו. ועל העתודים אפקוד (לו) הם התועים אחריהם עוזריהם ומעמידיהם. וכת' גערת זדים ארורים ה' מ' (לז) ⁴³. הם כל השוגים אשר לא ידרשו אמת מן התורה. אז ידעו דורשי התורה כי אין אמת וחוקים עם רועיהם ישובו אל התורה כי לא ימצאו מהם דרך חיים ככ' אלכה ואשובה אל אישי הראשון כי טוב לי אז מעתה (לח). והוא אשר כתב בישעיהו ועבר בה נקשה ורעב (לט). ועבר ישראל בארץ גלות נקשה ורעב נקשה ומחזיק בדרך לא טוב ורעב כי לא ימצא מן הרועים תורה הנמשלה בלחם. והיה כי ירעב והתקצף וקלל במלכו ובאלהיו ופנה למעלה (מ). במלכו הם ראשי גליות וקלל באלהיו ראשי ישיבות ודיניהם המתעים ופנה למעלה כי ישובו למעלה אל יוי אלהיהם הוא הכ' אלכה ואשובה אל אישי הראשון כי טוב לי אז מעתה (מא) ועל כן כתוב וקלל במלכו.

(דף ה' עמוד א') כת' המליכו ולא ממני (מב). בזאת תדע כי הפסוק הזה מצוה היא ⁴⁴ ולא שמועה היא. כת' אחרי ⁴⁵ ואין זבח (מג) והיום אנחנו רואים בישראל זבחים הרבה זבחי בקר וצאן גם לאכול וגם עושים לשם קרבן. כת' ואין מצבה (מד). ומעני מצבה היא המזבחה או ארון והיום הרבו מצבות מזבחות טבחים הרבה מאד לחטוא לי והם נגד עינינו וגם דבר הפסוק כי הרבה אפרים מזבחות לחטוא ⁴⁶ לי (מה). ומעני לחטוא הוא לאכול בשר בלא מזבח ככ' הנה העם חוטא ⁴⁷ ליוי לאכול על הדם (מו) והם ⁴⁸ הציבו מצבות בבתי כנסיותיהם וישימו את ארון והיא מצבה והם משתחווים לו, כי לא יבינו. ובזאת תדע כי כן כי לא היה בכל גבול ישראל ארון להשתחוו לו כי אם ארון ברית יוי והם שמו בכנסיותיהם במדינות רבות בכל כניסה וכניסה ארון. וכת' ואין אפוד ותרפים (מו). ואפוד ותרפים לא יוכלו לעשות כי לא יבינו ואולם שמו להם מינים מינים

*37 בפסוק (הושע ב' ח'): ונתיבותיה לא תמצא.

38 בפסוק: והשבתי. 39 בפסוק: רעי. 40 בפסוק: עוזבי.

41 בפסוק: רעי. 42 בפסוק: הרעים. 43 השוגים ממצותיך.

44 בכ"י "הו" תחת "היא". 45 בכ"י "אחרי", אבל צ"ל: "לעיל".

46 בפסוק: מזבחות לחטא היוילו מזבחות לחטא. 47 בפסוק: הטאים.

48 היונו הראבנין. 49 הם ספרי גנוסטיקים. 50 צ"ל: הרזים.

ספרים כמו ברת ליא קנסרין וספר בלעם⁴⁹ וספרים אחרים כמו ספר אדם ספר הישר ספר הריזים⁵⁰ ורזה רבה ויאמרו לישראל כי אנחנו נגיד לכם סוד הנסתר מן הספרים האלה מלבד ספר נגום⁵¹ אשר התיק⁵² להם. ואם היה הפסוק הזה שמועה לא ראוי להשתנות כי דבר יוי אשר דבר ואשר ידבר כי יהיה כן ולא ישונה. בזאת תדע כי מצוה היא וישראל הכל. בזאת תדע כי כן הלא כת' אחריו ואחר⁵³ שובו⁵⁴ בני ישראל (מה) (דף ה' עמוד ב') ומעני שובו כי ישבו מן העונות האלה ומאשר אסר יוי עליהם לעשות בגוים והם היו עושים ובקשו את יוי אלהיהם כי מלפני היום ההוא לא ליוי היו מבקשים. ואחרי כן ישבו לבקש את עבודת יוי אלהיהם כאשר צום וכת' ואת דויד⁵⁵ מלכם אשר יקים יוי ולא כאשר הקימו הם בגלות ככ' על ידי ירמיהו ואת דויד מלכם אשר אקים להם (מט) וכת' ופחדו אל יוי ואל טובו (נ) כי לא היה פחד יוי עליהם מלפני היום ההוא כי אם פחד בני אדם ומצות אנשים ככ' ותהי יראתם אותי⁵⁶ מצות אנשים מלמדה (נא) (דף ו' עמוד ב') עמי בעצו ישאל (נב) נבערה בהלקח רוח נבואה מהם ולא יענם יוי וילכו לבקש את דבר יוי ולא (דף ז' עמוד א') ימצאו על כן יהיו צריכים לשאול בעץ מן המלמדים בספר ומן ספר בלעם⁵⁷. והם חושבים כי מקלו יגיד לו למען כי תעו ברוח הטמאה כתעות הזונה. על ראשי ההרים (נג) הראשונים היו זובחים לא ליוי ועל כן השלכתים בגולה ולא הוטררו האחרונים וילמדו את דתיהם והם זובחים בקר וצאן בכל עיר ועיר ובמדבר ובהרים במזבחות הטבחים פי גורנא⁵⁸ לאכול על הדם. וגם הם מזבחים וקוראים אותו קרבן בעשור בטבת ויתר עתים וגם להזות דם על הדלתות ומקטרים בכל כנסיות וכל זאת תועבת יוי והם עושים בגלות בתי משתה וזבחים וגם בגנות ובהרים על כן בנותיכם תצאנה לראות שמחת בתי משתה ותראנה בחורים ותזנינה⁵⁹ בהם. לא אפקוד (נד) הלא אפקוד עליהן כי תזנינה כי אבות ואמות יקראו לנשים הגויות אל בתיהם לכוונן את ראשי נשיהם במעשה מקשה ולהעדות אותן בעדיי זהב וכסף וחליי נשים ויתיחדו נשי ישראל להפרד עם הנשים הגויות הזנות והקדשות לשתות ולהשתכר עמהן. (דף ח' עמוד א') שמעו זאת הכהנים (נה). שמעו אתם הנקראים כהנים ולא כהנים אתם ואתם ראשי גליות מבית דויד כי עליכם יעמוד המשפט כי פח הייתם לישראל במצפה⁶⁰ כי כן הוא המשפט להעמיד הצופים במצפה להגיד לעם עת צרה ועת מלחמה. ואתם צופי ישראל עמדתם על המצפה ולא הודעתם

51 נגום, הוראתו בערבית: כוכבים. כפי הנראה ספר בתכונה אשר על פיו

יחשבו ויקבעו את העבור.

52 צ"ל: העתיקו. 53 בפסוק: אחר. 54 בפסוק: ישבו. 55 בפסוק: דוד.

56 בפסוק: אתו. 57 מ"ספרות היודעים" (גנוסטיקים).

58 מלה ערבית. 59 כך בכ"י; צ"ל: ותזנינה.

60 בפסוק: בי פח הייתם למצפה. 61 בפסוק: צפו.

אמת לישראל וגם הייתם על ישראל כמצודדי עופות וכדיגים כמניחי פח וכפורשי רשת על ראשי ההרים כאשר נבא יחזקאל על רועי גלות המתעים אל ישראל למתפרות כסתות (נו) על ראש כל קומה (נו) ועל כן דבר ישעיה צופיו ⁶¹ עורים כלם (נח) כי לא ידעו כי שמו מכשול לפני ישראל ככ' הכשלתם רבים (נט). (דף ח' עמוד ב') זכרו עונות ראשונכם אשר תקעו שופר בגבעה (ס) וברמה ⁶² לקנא בעבור פילגש מיכה ⁶³ ולא לפסל מיכה מיכה ⁶⁴ וליתר הפסילים ועל כן גברו לרדוף אחריכם שבט בנימין והיום בגלות לא נוסרו מן הדבר הזה ויקנאו על עוזבי מועדי רבאנים ומשפטיהם ולא קנאתם על עוזבי מועדי יוי ומשפטי התורה. אפרים לשמה יהיה (סא) ⁶⁵. ועתה דעו ישראל והוסרו מן הדברים האלה כי גם אם אינני לוקח נקמתי מכם עתה במהרה אמנם לשמה תהיו ביום פקדה ותוכחה כי לעיני כל שבטי ישראל על משה הודעתו נקמת רשעים וגמול צדיקים בתורה נאמנה. היו שרי יהודה כמסיגי גבול עליהם אש' ⁶⁶ וגו' (סב) ואולם היו רועי גלות ושריהם כמסיגי גבול מחליפי תורת יוי ומצותיו על כן באחרית אשפוך כמים עב' (סג) ⁶⁷. ושרי ישראל הם ראשי גלויות מן זמן גמליאל ועד היום הזה.

(דף ט' עמוד א') וירא אפרים (סד). וזה הוא אשר עשו רע מן הראשון כי הוסיפו עון על עון. כי הראשונים ראו נקמת יוי עליהם וגלותם על ידי מלכי אשור ראו את חלי נפשם ומכאובם ואת מזורם קרחה היא נקמת יוי ולא שבו אל יוי אך נשענו על מכיהם מלכי גוים לתת להם שחד כפרעה ומלך אשור. ואנשי גלות הרעו מהם כי ראו את גלותם וחלים ומכאובם ולא שבו אל יוי ללמוד מתורת משה אך תעו בגוים ובחוקותיהם וללמוד כתביהם כתבי שוא כלאם אל בראני ⁶⁸ תועבת יוי ולא חשבו בלבבם כי לא טוב להם להשען על מכיהם ולא ימצאו רפואה מהם ולא יגהה מכם מזור.

(דף ט' עמוד ב') מה אעשה לך (סה) ובמה אושיעך ישראל מן גלות כי אין בכם מעשים טובים וחסדכם כענן בקר (סו) שאין בו ברכה וכטל (סז) אשר במהרה יעבור ולא יעמוד. על כן חצבתי (סח) בחציבת אבן כאשר לקלע באבני קלע להרוג נביאי שקר והרועים המתעים בגלות כי התעו את העם וגם משפטיך בנקמת פקדה באור יום יצא רע עליך ישראל כי עזבת תורתו. כי רצוני בכם בעשותכם חסד ואמת ולא בקרבן ואתם (דף י' עמוד א') חשבתם כי אני ארצה בעולה בלא שמור תורתו. וגם בגלות זכחתם בקר וצאן בעשרה בטבת ויתר זמנים לאכול ולתת מנות כי חשבתם בי לקחת שכר טוב וכן עשיתם פדיון בכור

62 בפסוק: תקעו שופר בגבעה חצצרה ברמה.

63 צ"ל: „גבעה“ חחת „מיכה“.

64 המלה „מיכה“ שנית מו:תרת“.

65 בפסוק: תהיה. 66 אשפוך. 67 עברתי.

68 „בלאם אל בראני“ הוראתו בעברית: ספרים החיצונים.

וגם ערך מחיר חטאת וחלה וכסף כפורים. ולא זכרתם כי טמאתי את כל עושי זאת בגלות ככ' ואטמא אותם במתנותם (סט) ואטמא בגלות אשר הקדשתי לי במקום הנבחר לבית זבח והמה כיתר אדם אשר אין עמם תורה בגדו בי על כן אמרתי להם אכן כאדם תמותון (ע) והמה ⁶⁹ הראשון עברו ברית (עא).

(דף י"א עמוד ב') מחטיאי אדם בדבר (עב) הם שרי גלות. כי קרבו (עג) שרי העם במעשיהם הרעים כחם התנור כי אורבים בלבכם והם נמשלים כתנור אשר כל הלילה נבטלה מאפות בה כי האופה הוא ישן ובבקר האופה מבעיר והתנור בוערת. כן שופטי ישראל בגלות כל הלילה הומים לשכרון יין או הם חורשי רע על משכבותם להטות משפט פלוני ולקחת שוחד מן פלוני ובבקר עומדים בגבורה לעשות את אשר חשבו בלילה ככ' הוי חושבי ⁷⁰ און (עד). (דף י"ג עמוד א') הם המליכו (עה) ולא ברצוני כי יוי צוה להיות שופטים והם בקשו מלך ועל כן כת' כי אותי ⁷¹ מאסו ממלוך ⁷² עליהם (עו) וגם בגלות צויתי אין מלך ואין שר (עז) והם שמו עליהם ראשי גליות כמלך וראשי ישיבות כשרים ויטעו אותם בשקריהם ובפחזותם.

(דף י"ג עמוד ב') כי בגלותם בגוים הביטו אל חוקת מלכי גוים ושריהם ללמוד ולעשות כמוהם משכבי זכרים בגוים ובנין חצרות וספון בארז ומשוח בששר וגיל ומשוח ובתי משתה ושתות למשוח פנים וזכרונות סרור אלוגה ואלתדכאר ⁷³ בכוסות (דף י"ד עמוד א') גדולות ובשמים ריאהין ⁷⁴ וחליי נשים ועדיי בגדים ורדידים ועשות סחורה בכל מרמה וסיגים וכל חקות הגוים ולעדות נשים במעשה מקשה וחגורה ביד אשה גויה ולהראות פני נשים וגם להגלות פני גוים אלכטאב ⁷⁵ ואלתמשוט במשאטה ⁷⁶ גויה וגלות ⁷⁷ וכל תועבות הגוים.

(דף כ"ב עמוד ב') ועתה יוסיפו ⁷⁸ לחטוא (עח) כי כבוד יוי וכבוד תורתו הם עושים בחליי כסף וזהב אשר יקשרו בספרי תורה אשר לא צוה יוי ועוד התעו אותם במצות אנשים מל' אשר למדום מדעת לבכם כתבונם כעקלהם ⁷⁹ והם נחשבים כעצבים ככ' ועבדתם שם ⁸⁰ אלהים אחרים (עט) ככ' וימים רבים

69 בפסוק: „והמה כאדם עברו ברית“. — אולו צריך פה להוסיף: „כאדם“.

70 בפסוק: חשבי. 71 בפסוק: אתי. 72 בפסוק: ממלך.

73 „סרור אלוגה ואלתדכאר“ תרגום ערבי של הנזלים העבריות: משוח פנים וזכרונות.

74 הוראתו בעברית: צמחים בשמים.

75 הוראתו בעברית: כלה.

76 הוראתם בעברית: סלסול השערות על ידו גלב שאינו יהודי.

77 אולו צ"ל: זנות. 78 בפסוק: יוספו.

79 מלה עברית, הוראתה: „בשכלם“. 80 בפסוק את אלהים אחרים.

לישראל ללא אלהי אמת (פ) וכת' איש גלוליו לכו עבודו (פא) ⁸¹ כי כל העבודה אשר בחלוקה התורה היא כגלולים. זובחי אדם (פב) כי כל המתעה ישראל מן התורה הוא זובחי אדם וכאשר עגלים ישקון (פג). ועוד תעו בגלות בכסף וזהב בסחורות ועל כן עושקים וגונבים ומעוטים מאזנל מרמה וגם מכחשים ונשבעים ומדברים שקר ועוזבים עת תפלתם וגם יחללו שבת ומועד כי משאותיהם נושאים ביד גוים הלא כל אלה רע מעצבים וגם אם יתפללו אין לבם עמם. זובחי אדם כי בעושק אשר יקחו נכסי רעיהם ורכילות וקרץ הוא כשפיכת דם ככ' ולא תעמוד על דם ריע' ⁸² (פד) אנשי רכיל היו בכ' למען שפוך ⁸³ דם (פה) והם לדמם יארובו ⁸⁴ (פו) להודיעך כי מעשה גלות כעבודת אלהים אחרים.

(דף ל"ד עמוד ב') נפלה ולא ⁸⁵ תוסיף (פז) היא נקמת גלות. כי מן גלות ישראל אשר טרם גלות יהודה כאלף וחמש מאות שנה מעט חסר ולא יוכלו קום מגלותם וגם באחרית לא יקומו כי אם שבי פשע ככ' ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב (פח). וכת' ושביה בצדקה (פט).

(דף ל"ט עמוד א') ויושבי השפלה ⁸⁶ הם רמלה וסביבותיה יירשו מקום פלשתים. ואנשי גלות החל הזה בני ישראל יירשו מקום כנעניים עד צרפת. וגלות ירושלם הם אנשי יהודה אשר בצפת יירשו את ערי הנגב כי הנגב ליהודה. (דף מ"ה עמוד א') והכתי כשפים ⁸⁷ ומעוננים (צ) רבאנים תולדת לבנה ⁸⁸ וקמיעים ושמות ⁸⁹ וספריהם מינים ברת לא וקנסרין רזה רב ה ס פ ר א ד ס ⁹⁰ וזולתם. והכרתי פסילך (צא) ⁹¹ כי כל עבודתך אשר לא מן התורה הם כפסילים וכן כל בראני ומצבותיך. איה היום מצבות בין ישראל חוץ מן התבות אשר בכל כנסיות בגלות ומציבים לנגדם להשתחות לפניה וקוראים בשם ארון וגם בימי חג הסכות לוקחים לולב ומסובבים סביב וגם נשאים ⁹² על כתפם בהודות והלל סביבות הכניסת במועדים ולולי הוא כדברי איהם ⁹³ מצבות בישראל ולא תשתחוה עוד למעשה ידיך (צב) כי הם משתחווים היום לספר התורה בהוציאם מן הבית ⁹⁴ וגם משתחווים לארון.

81 בפסוק: עבדו. 82 בפסוק: רעך. 83 בפסוק: שפך. 84 בפסוק: יארובו.

85 בפסוק: לא.

86 עיון עובדיה א' ו"ט: וירשו הנגב את הר עשו והשפלה את פלשתים וגו'.

87 בפסוק: והכרתי כשפים מידך ומעוננים לא יהיו לך.

88 כלומר קביעת מולד הלבנה על פי החשבון ולא על פי הראיה כדעת הקראים.

89 עיון ב"י דף פ"א ע"ב (נדפס אצלנו הלאה): „רבאנים האומרים שם מהור ושם שמה כותבי קמויעות.

90 חבורים מספרות היודעים (גנוסטיקים).

91 בפסוק: פסילין.

92 כפי הנראה מדובר פה על־אודות ספרי התורה. 93 = איה הם.

94 אולי רצה לומר: מן התיק אשר ספר התורה מונח בו.

(דף נ"ה עמוד ב') והיה ביום זבח יוי ופקדתי על השרים (צג). רועי גלות. ועל בני המלך (צד). בית דויד אשר לא למדו לישראל תורת יוי. ועל כל הלזבשים⁹⁵ מלבוש נכרי (*צד). היא עבודה אשר לא כתורת יוי. (דף נ"ו עמוד א') הממלאים בית אדוניהם (צה)⁹⁶. הם פקידי הרעים ושופטיהם לוקחי שוחד בחמס ומרמה⁹⁷ ונותנים מקציהם אל ראשי ישיבות. (דף נ"ח עמוד ב') והשארתי בקרבך עם עני ודל וחסו בשם יוי (צו). הם ענוים אבלי ציון.

(דף נ"ט עמוד ב') כן העם הזה וכן הגוי הזה (צז). בתחלה דבר כן העם הזה בלשון עם ועליהם דבר לא יקדש⁹⁸ ובפעם שנית דבר כן הגוי הזה ועליהם כת' יטמא⁹⁹. בדעתי דבר כי העם הזה שני מינים מהם (דף ס' עמוד א') מהם¹⁰⁰ דורשי אמת. וגם הם לא יקדש ולא יצדק לולי רחמי יוי. ומהם מעלימי עיניהם ועליהם כת' יטמא. ודע כי לא כת' בהם חטא חוץ כי היו מעלימים מן בנין היכל ועליהם דבר כל מעשי ידיהם טמא וכל קרבנם טמא למען כי לא שמעו אל דבר יוי על ידי חגי. ואף כי היום כי לא ישמרו שבת כדת ולא מועדי אמת והם אוכלי בשר ושותי יין ולא שומרים טמאת מת ולא טמאת גוי ותפלתם בטמאה . . . הכ' ¹⁰¹ אתכם בשדפון (צח). וכל אלה המכות בעבור כי העלימו עיניהם מבנין היכל ומזבח וכהן וקרובן היה להם. ואף כי היום הזה בגלותינו כי הסתיר יוי פניו ממנו (צט) ושמו מחולל בגוים (ק) ואין לנו לא נביא ולא כהן ולא מלמד אמת ומקדש יוי שומם ונטמא בכל טמאה וכל ישראל תועים בסחורותיהם לצבור כסף וזהב בשקר וגזל און ומרמה ויין ושכר וכל תועבות ולא אנחת גלות בלבבם ולא מתאבלים על ציון ולא דואגים כי קצף יוי עלינו ועל כל הארץ. ככ' כלנו כצאן תעינו (קא) ונהי כטמא כלנו וכבגד עדים כל צדקותינו (קב)¹⁰² וכלנו נחשבנו כגויי הארץ. ככ' כמו זר נחשב לו (קג). וכלנו טמאים.

(דף ס' עמוד ב') ביום ההוא אקחך זרובבל בן שאלתיאל ושמתיך כחותם (קד) באצבע היד. מן הדבר הזה נודע כי משיח בן זרובבל והוא יצמח ביום גוג ככ' ביום ההוא (קה). ואשר כת' בירמיהו על יהויכין לא יצא מזרעו ככ' בו גבר לא יצלח בימיו (קו). כי בימי יהויכין לא תהיה מלכות בימיו. אך לעתיד יצמח משיח מזרעו כמדת דעתי ואלהים הוא יודוע. וגם אמרו לא אמרו לא משיח מן יהויכין ככ' לא יצלח מזרעו (קז).

(דף ס"ו עמוד א') זאת האיפה היוצאת (קח). וכתוב בה זאת עינים (קט)¹⁰³

95 בפסוק: הלבשים. 96 בפסוק: אדניהם.

97 עיין צפניה א', ט': הממלאים בית אדניהם חמס ומרמה.

98 עיין הגוי ב', י"ב. 99 עיין הגוי ב', י"ג.

100 המלה „מהם“ שנית מיותרת. 101 הכיתה.

102 בפסוק: צדקותינו. 103 בפסוק: עינים. 104 כתוב. 105 אנשים מלמדה.

הוא כת' 104 על ראשי ישראל יושבי בבל כי עינם בכל הארץ ואגרותם ושלוחיהם ופקידיהם שולחים בכל הארץ ללקט נכסי ישראל אליהם מכל קצות לקחת שוחד ולהטות משפט ולהפך דברי אלהים חיים במצות אנ' מל' 105 להצדיק רשע ולהרשיע צדיק לקלל נקיים ולברך חנפים בדברי שוא ושקר. ופתרון האיפה מקומם עות המשפט אשר יקראו שמו בית דין זאת עינם כאשר כת' כי אין עיניך ולבך כי אם על בצעך (קי) והם קוראים לנפשם נהורא דעלמא והם חשכא דעלמא, ככ' לא ידעו ולא יבינו בחשכה ותהלכו (קיא). וזאת אשה אחת (קיב). בדעתי הוא כת' 106 על הנקרא ראש הגולה ונקראה ונקראה 107 אשה זונה המתעה כי רבים חללים הפילה ועצ' 108 כל הרוגיה (קיג). כי הרגוני הרוגי ישראל בידם יושבת בתוך (דף ס"ו עמוד ב') האיפה (קיד) כאיפת רזון ועומה, מדה תועבה, מדת עות ומרמה. והנה ככר עופרת (קטו). כי החליפו תורת יוי הנבחרה מכסף בעופרת ובדיל וכסף נמאס מצות אנ' מל' 109 ומועדי שקר. וישלח אותה אל ת[וך הא]יפה (קטז). כי הוא בתוך בית דינו שהוא שקר ועולה. שלך את אבן העופרת אל פיה הם דברי שקר [כעופרת] ובדיל בפיהם. ואשא עיני ואראה והנה שתיים 110 יוצאות ורוח בכנפיהם (קיו). אלה הם שתי ישיבות ורוח בכנפיהם היא רוח שקר. ולהנה כנפים ככנפי החסידה (קיא). כנפים הם שלוחיהם וכנפי עוף טמא. לעוף בארץ לתעות ישראל בשוד וגזל. ותשאנה 111 את האיפה (קיט) כי אלה שתיים נשים הרשעות הן מעמידות את ראשי גלותם. לבנות להם 112 בית (קכ). כי בארץ שנער (קכא) מקום מלכותם. ויאמר זאת הרשעה (קכב) הכת' למעלה הוא הראש הרשע המתעה ישראל בין הארץ ובין השמים, כי הם אומרים שקר על אלהי השמים ומתעים את עם הארץ כרשעים אשר כת' עליהם שת' בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ (קכג). ואשר כת' וישלך אותה אל תוך האיפה (קכד) הכת' הנני 113 מקים רועה באר' הנכח' ל' יפ' (קכה) 114 ולא נאמר כי יוי הוא הקים אותם. ואולם בהסתירו פניו מישראל משלו בהם הרועים המתעים וא[שר] (דף ס"ז עמוד א') כת' וישלך את אבן העופרת אל פיה (קכו) הוא הכ' וגם אני נתתי להם חקים לא טובים (קכז). ולא נאמר כי הוא נתן חקים לא טובים. ואולם לקח את נביאיו מהם והם תעו במלמדי חקים לא טובים... ואשר כת' ראה היוצאים אל ארץ צפון (קכט) של ירושלים עכו ודמשק וסביבותיה וצור ובעל בך 115 ורקה ואשור 116 ובבבל 117 וכל המדינות מושבות [יש]ראל ורום 118 וכל עילם ופרס וכל

106 כתוב. 107 המלה „ונקראה“ שנית מיותרת. 108 ועצמים.

109 אנשים מלמדה. 110 בפסוק: שתיים נשים יוצאות.

111 בפסוק: ותשנה. 112 בפסוק: לה. 113 בפסוק: הנה אנכי.

114 בארץ הנכחדות לא יפקד.

.Mosul 116. Baalbek. 115

117 צ"ל: ובבל.

מדינות כוראסאן ¹¹⁹ כלם צפון וכלם הניחו את רוחי. מעני הניחו בכל מתרפין זה הוא דברי רבאנין (דף ס"ז עמוד ב') אשר אמרו בכל המצות יכשר רפוי המצות להקל עול מצות מישראל להיות מנוח לנפשם בגלות למען יעמדו על שם דין ישראל ואשר פתרנו השחורים יוצאים אל ארץ צפון (קכט). השחורים עקשו מצות. ככ' אל תראוני ¹²⁰ שחרחרת ¹²¹ שזפתני ¹²² השמש (קל) כי הם שומרים שומעים אל זאת הרשעה אשר בתוך האיפה היושבת בשנער בצפון. ואשר כת' והלבנים יצאו אחריהם (קלא) ¹²³ וגם הם בצפון אוי הם השבים אל תורת יוי בצפון לשמור מצותיו ומועדיו באמת. והברודים ¹²⁴ אל ארץ אל ארץ ¹²⁵ התימן (קלב). אולי הם יושבי דרום אשר שמעו כי הם באהליהם ובמדברות. והאמוצים כת' במ ללכת להתהלך [בארץ] (קלג) ולא הודיע מקומם אולי הם ההולכים בשם ישראל ובשרירות לבבם הולכים כגוי ¹²⁶ הארץ מהם בכחש ומהם מינים מינים כגוי הארץ. ככ' והעלה על רוחכם היו לא תהיה (קלד) (דף ס"ח עמוד א') ולא פתרנו זה לדבר אמנם כי הוא דומה לפתרון חלומות קשות ויוי ברחמיו יסלח לנו כי פליאה דעת ממנו ולקחת כסף וזהב ועשית עטרות ושמת בראש יה' ב' יוה' (קלה) ¹²⁷ כי לא (דף ס"ח עמוד ב') מצאנו לכהנים עטרה על ראשם כי אם ציץ נזר הקדש על מצח ולא על ראש. ואולי נכתבו הדברים האלה להודיע כי כל שומרי תורת יוי יעטרוהו יוי עם הצדיקים בבוא משיח. ועל כן כת' ועשית עטרות (קלו) ואחריו כת' הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח (קלז) והוא המשיח הבונה את היכל יוי לעתיד וישב ומשל על כסאו. הוא כהן גדול של כסא הכהונה וגם משיח על כסא המלוכה ועל כן כת' ועצת שלום תהיה בין שניהם (קלח). ואחרי כל אלה כת' והעטרות ¹²⁹ תהיה לזכרון בהיכל יוי (קלט). על כן אמרתי כי כל אלה העטרות נזכרו ולצדקת צדיקים לזכרון בהיכל יוי ורחוקים יבואו ובנו בהיכל יוי (קמ). ומדעתי הוא היכל העתיד ויוי אלהים הוא יודע אמת ואני בער ולא אדע בכל הדברים האלה אשר כתבתי. וישלח בית אל (קמא). ולמעלה כת' היה דבר יוי אל זכריה בן ¹³⁰ ברכיה (קמב) ואחריו כת' וישלח בית שראצר ור' מל' ¹³¹ (קמג). אולי כי הכת' היה דבר יוי אל זכריה הוא הכתוב למטה ויהי דבר יוי צבאות אלי לאמר (קמד). אמר אל כל עם הארץ כי צמתם וספוד (קמה). למען כי שלח שראצר ור' מל' לחלות (קמו) בבית יוי ולשאול האבכה בחדש

.Byzantium 118. .Khurasan 119.

120 בפסוק: תראני. 121 בפסוק: שחרחרת. 122 בפסוק: שזפתני.

123 בפסוק: אל אחריהם. 124 בפסוק: והברודים.

125 המלים: "אל ארץ" שנית מיותרות. 126 צ"ל: כגוי.

127 יהושע בן יהוודק. 128 בכ"י: "יוה" וצ"ל: "יהו'".

129 בפסוק: והעטרת. 130 המלים: "בן ברכיה" אינן בפסוק.

131 ורגם מלך. 132 בפסוק: צמתני.

החמישי (קמז) ואלהים השיב על ידי זכריה אמר אל כל עם הארץ כי (דף ס"ט עמוד א') צמתם וספוד בחמישי ובשביעי (קמח). סגולה כל חמישי ושביעי. וזה שבעים שנה (קמט). מענהו כל אלה שבעים שנה בתוך ימיהם צומים וסופדים ובחמישי ובשביעי סגולה כל הימים כי היו ישראל עושים כן. כל אלה השנים מן ראש תחלת שבעים שנה כי מצא כת' על ידי נביאים חגרו וספדו הכהנים הלילו משרתי מזבח (קנ). בת עמי חגרי שק (קנא) קדשו צום קראו עצרה (קנב). ואם לא כת' באלה הפסוקים קדשו צום באלה שבעים שנה הם ידעו כי עליהם גזרת מצוה כל ימי גלות לצום ולספוד אחרי חרבן הבית עד שיבנה. ככ' ואל תתני דמי לו עד יכונן (קנג). כי כאשר נגזרה עלינו עבודת יוי כל ימי שנה וסגולה ביום השבת וזכרון יציאת מצרים כל ימי שנה ובחג המצות סגולה. ותשובה מעונות ישראל כל ימים וראש חדש תשרי ועד יום כפורים סגלה וזכרון ענן ז"ל כל ימי שנה ובחג הסכות סגלה כן עליהם ועלינו לצום ולספד ולבכות ולקונן בכל ימי גלות ובחמישי ובשביעי סגולה. ות[שובת ה]דבר אשר השיב להם הצום צמתוני ¹³² אני (קנד) לא [ל]חרף ולא לגערה דבר הצום צמתוני כי הוא לא יחרף על [הצומ]ים במבחר נפשם ליראת אלהים ואיך יחרף על הדבר אשר הוא גזר קדשו צום ואולם (דף ס"ט עמוד ב') מעני צמותני אני. כי גמול צומכם לכם כגמול כל הצמות אשר הם לכם וכי תאכלו כאשר תאכלו שובע מאכלכם לכם הוא. כן כי תצומו שכר צומכם לכם והוא דומה לאשר דבר אם צדקת מה תתן לו (קנה). ואתם תדעו כי הוא צוה את בני ישראל על עולה וזבח והמקרא אמר כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים על דברי עולה וזבח (קנו) ואולם צוה עולות עם שמור המצות והוא צוה לישראל שלש פעמים בשנה (קנז). ועל ידי ישעיה דבר כי תבאו לראות פני מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי (קנח). והוא צוה לישראל להודות ולהלל ועל ידי ישעיהו דבר כי תרבו תפלה איניני שומע (קנט) למען כי ידיכם דמים מלאו (קס). כן קרבן ותפלה וצומות הם לפניו לרצון עם שמור המצות על כן דבר בסדר הזה על ידי זכריה הלא את הדברים אשר קרא יוי ביד הנביאים הראשונים (קסא) כה אמר יוי צבאות משפט אמת שפטו וחסד ורחמים (קסב) כי חלל ויאשר למ[שפט] ולחסד ולרחמים. ולא חרף לצומות ואחר [הס]דר הזה. ככת' צום הרביעי וצום החמישי וצום [הש'] ¹³³ (קסג) לא דבר שמרו מועדים טובים בחמישי ובשביעי כי הוא לא ירצה (דף ע') עמוד א') לשמור מועדים חוץ מאשר צוה על ידי משה עבדו. ואולם בשר בשורה טובה ליראי יוי הצומים בחמישי ובשביעי וכן אמר אלה הצומות אשר אתם צומים יהיו באחרית בבנין המקדש לששון ולשמחה ולמועדים טובים לכל הצומים אבל ציון שומרי אמת ושלום. ומעני ולמועדים טובים הוא כאשר כתו' וביום שמחתכם ובמועדיכם (קסד) כימי חנכת הבית וכימי גבורתם על אויביהם. וצדקת הדבר הזה כי הזכיר כה אמר יוי צום הרביעי בתוך עשרה פעמים

133 השביעי. 134 בפסוק: עשה. 135 בפסוק: נסעו.

כה אמר יוי צבאות (קסה) וכלם תנחומי ציון ובשורה טובה ליום ישועה כן
כה אמר יוי צום הרביעי כי הוא בשורה ליום ישועה.

(דף ע"ג עמוד א') שאלו מימי מטר (קסו) כאשר תשאלו מטר בעת מלקוש
(קסז) מאלהים והוא עושה ¹³⁴ חזיונים (קסח) שגיג רעד ונותן מטר בעתו לאיש
עשב בשדה כן תשאלו מימי דעת וחכמה ואל תשאלו הרועים המתעים כי הם
נמשלו בתרפים מדברי און ככ' כי התרפים דברו און והקוסמים חזו שקר (קסט)
ומאין נדע כי התרפים הם הרועים המתעים ככ' בסוף פסוק על כן יסעו ¹³⁵
כמו צאן יענו כי אין רועה (קע). נסעו ישראל כמו צאן בשדה יעני כי
יצעקו כצאן יגעו געו כמו אשר אין להם רוע' ¹³⁶
ולא מנהג ומרביץ ורועה בשדה. בזאת תדע כי התרפים דבר על הרועים מאשר
דבר על הרועים ¹³⁷ חרה אפי (קעא). הם רועי גלות. העתודים (קעב) הם עשירי
גלות עוזרי הרועים עד שיקלו כבוד המצות עליהם ויתירו את האסור.
(דף ע"ד עמוד ב') וישקלו את שכרי שלשים כסף (קעג). אמרו זה על
ימי גלות ולא כן הוא. כי זה נאמר על שבר מלכות בבל לקץ שבעים שנה.
ובדעתי זה שלשים כסף הם הנביאים והצדיקים מלמדי ישראל אשר בימים
ההם כמו חגי וזכריה ומלאכי והושע וזרובבל ועזרא ונחמיה ורעיהם משכילי
ישראל והבונים בירושלם ואולם הם משכילי עם (דף ע"ה עמוד א') אשר יקומו
[בג]לות.

(דף ע"ח עמוד א') הלא אח עשו ליעקב (קעד). בזאת תדע כי אין יתרון
לרשע מן צדקת אחיו כי עשו ויעקב תומים מבטן וכת' ואוהב ¹³⁸ את יעקב (קעה)
ואת עשו שנאתי (קעו). וגם בזאת תדע כי אין דברי הוברי שמים מאומה כי הם
נבראו ברגע אחד בבטן וכמה מעלות ביניהם הוא ציד וזה יושב אהלים בעבודת
יוי סגולה. יעקב חלק בגופו בלא שער ועשו איש שער ולא ליוי.
(דף ע"ט עמוד ב') תורת אמת היתה בפיהו (קעז) כאשר צויתי למשה
ולאהרן כי כן נגזרה המצוה על (דף פ' עמוד א') הכהנים כי ישמרו דעת התורה
ותורה יבקשו מפיהו ככת' ולהורות את בני ישראל ואתם יא כהני בית שני ורועי
גלות סרתם מדרכי יוי הכשלתם רבים בתורה (קעה) כי שמתם מכשול לפני
ישראל בחלוף המצות ותאמרו זאת מן התו' ¹³⁹. על כן שחתם והפרתם את ברית
הלוי (קעט) וגם אני שמתתי ¹⁴⁰ אתכם נבזים ושפלים (פ) בעיני הגוים יען כי
נשאתם פנים בתורה. אנכם רפעתם אלתאווילת פי אל תוריה ¹⁴¹, כי אמרתם
כי יש ארבעים ותשע פנים בפתרון התורה.

136 רועה. 137 בפסוק: הרעים.

138 בפסוק: ואהב. 139 התורה. 140 בפסוק: נתתי.

141 מלות ערביות; הוראתם בעברית: „כי אתם סרתם מן הדרך הישר
(בפירוש) התורה“.

(דף פ' עמוד ב') ואמרתם במה הוגעתנו ¹⁴² (קפא). באשר אמרתם כי כל התולך בדרכי רבאנים טוב בעיני יוי ויש חפצו בדרכיהם ואם לא כן הוא איה אלהי המשפט כי יתן בנים הרבה וכבוד לרבאנים (דף פ"א עמוד א') ולקראין לא יהיו בנים ודרכיהם לא תעלה. ולולי הפצם ¹⁴³ בדרכי רבאנים למה כן הוא כי רבאנים מצליחים וקראים מכשילים ואם לא כן הוא איה אלהי המשפט... (שם) וגם אמרו כי מלאך הברית הוא אליהו ויוי יודע כי איך הוא ואני לא אדע. (דף פ"א עמוד ב') ומי היום מכשף (קפב) בישראל הלא הם רבאנים האומרים שם טהור ושם טמא כותבי קמיעות עושי תחבולות וקוראים שם כתיביהם [ספר] ה' ש' ר' ס' פ' ר' ז' י' ס' פ' ר' א' ד' ס' ר' ז' ה' ו' ר' ז' ה' ר' ב' ה' וכמה ספרי כשפים. אם בקשת להקריב איש לאשה לאהבה ואם בקשת להשנאתם. אם בקשת קפיצות הדרך כן וכן תועבות רבות ירחיקנו יוי מהם. ובמנאפים (קפג) הם גלוי עריות בת אח ובת אחות אשת אח שתי אחות לאיש ובת אחות אשתך ובת אחיה וכן וכן ובת אשת אב. ובנשבעים לשקר (קפד) הם מחללי נדרים ושבועות וכאן ¹⁴⁴ בליל כפורים.

מנצ'סטר, חמשה עשר באב, שנת התי"ה.

142 בפסוק: הוגענו. 143 צ"ל: חפצו.

144 הוראתו בעברית: וביחוד.

(א) הושע א' ג', (ב) הושע א' ד', (ג) הושע א' ח', (ד) הושע א' ט',
 (ה) ישעיה כ"ט י"ג. (ו) דברי הימים ב', ט"ו ג'. (ז) שם. (ח) הושע א' ט'.
 (ט) הושע ב' א'. (י) מלאכי ב' ח'. (יא) ישעיה ח' ט"ו. (יב) הושע ב' ז'.
 (יג) ישעיה ל' י"ט. (יד) ישעיה ל' ב'. (טו) ישעיה נ"ו י'. (טז) תהלים ס"ט ח'.
 (יז) ישעיה נ"ג ג'. (יח) ישעיה נ"ו ג'. (יט) ישעיה נ"ו ד'. (כ) ישעיה נ"ו ה'.
 (כא) איוב כ"א ז' ח'. (כב) איוב ט' כ"ד. (כג) תהלים צ"ב ז'. (כד) תהלים צ"ב ז'.
 (כה) דברים ז' י'. (כו) הושע ב' ח'. (כז) משלי ט"ו י"ט. (כח) הושע ב' ח'.
 (כט) איכה א' ב'. (ל) שם. (לא) הושע ב' ט'. (לב) יחזקאל ל"ד י'. (לג) זכריה
 י"א י"ז. (לד) זכריה י"ג ז'. (לה) זכריה י' ג'. (לו) שם. (לז) תהלים קי"ט כ"א.
 (לח) הושע ב' ט'. (לט) ישעיה ח' כ"א. (מ) ישעיה ח' כ"א. (מא) הושע ב' ט'.
 (מב) הושע ח' ד'. (מג) הושע ג' ד'. (מד) הושע שם. (מה) הושע ח' י"א.
 (מו) שמואל א', י"ד ל"ג. (מז) הושע ג' ד'. (מח) הושע ג' ה'. (מט) ירמיה ל' ט'.
 (נ) הושע ג' ה'. (נא) ישעיה כ"ט י"ג. (נב) הושע ד' י"ב. (נג) הושע ד' י"ג.
 (נד) הושע ד' י"ד. (נה) הושע ה' א'. (נו) יחזקאל י"ג י"ח. (נז) שם. (נח) ישעיה
 נ"ו י'. (נט) מלאכי ב' ח'. (ס) הושע ה' ח'. (סא) הושע ה' ט'. (סב) הושע ה' י'.
 (סג) שם. (סד) הושע ה' י"ג. (סה) הושע ו' ד'. (סו) שם. (סז) שם. (סח) הושע ו'
 ה'. (סט) יחזקאל כ' כ"ו. (ע) תהלים פ"ב ז'. (עא) הושע ו' ז'. (עב) ישעיה ב"ט
 כ"א. (עג) הושע ז' ו'. (עד) מויכה ב' א'. (עה) הושע ח' ד'. (עו) שמואל א', ח' ז'.
 (עז) הושע ג' ד'. (עח) הושע י"ג ב'. (עט) ירמיה ט"ז י"ג. (פ) דברי הימים ב',
 ט"ז ג'. (פא) יחזקאל כ' ל"ט. (פב) הושע י"ג ב'. (פג) שם. (פד) ויקרא י"ט ט"ז.
 (פה) יחזקאל כ"ב ו' ט', י"ב. (פו) משלי א' י"ח. (פז) עמוס ה' ב'. (פח) ישעיה

ג"ט כ'. (פט) ישעיה א' כ"ז. (צ) מוכה ה' י"א. (צא) מוכה ה' י"ב. (צב) מוכה שם.
 (צג) צפניה א' ה'. (צד) שם. (*צד) שם. (צה) צפניה א' ט'. (צו) צפניה ג' י"ב.
 (צז) חגי ב' י"ד. (צח) חגי ב' י"ז. (צט) עי' תהלים ל' ח'; עי' ישעיה ס"ד ו'.
 (ק) עי' יחזקאל ל"ו כ"ג. (קא) ישעיה נ"ג ו'. (קב) ישעיה ס"ד ה'. (קג) עי' הושע
 ח' י"ב: כמו זר נחשבו. (קד) חגי ב' כ"ג. (קה) שם. (קו) ירמיה ב"ב ל'. (קז) שם.
 (קח) זכריה ה' ו'. (קט) שם. (קי) ירמיה כ"ב י"ז. (קיא) תהלים פ"ב ה'.
 (קיב) זכריה ה' ז'. (קיג) משלי ז' כ"ו. (קיד) זכריה ה'. (קטו) עי' זכריה ה' ח'
 (אבן העופרת). (קטז) זכריה ה' ח'. (קיז) זכריה ה' ט'. (קיח) שם. (קיט) שם.
 (קכ) זכריה ה' י"א. (קכא) שם. (קכב) זכריה ה' ח'. (קכג) תהלים ע"ג ט'.
 (קכד) זכריה ה' ח'. (קכה) זכריה י"א ט"ז. (קכו) זכריה ה' ח'. (קכז) יחזקאל כ'
 כ"ה. (קכח) זכריה ו' ח'. (קכט) זכריה ו' ו'. (קל) שיר השירים א' ו'. (קלא) זכריה
 ג' ו'. (קלב) זכריה ו' ו' (והברדים יצאו אל ארץ התימן). (קלג) זכריה ו' ז'.
 (קלד) יחזקאל כ' ל"ב. (קלה) זכריה ו' י"א. (קלו) זכריה ו' י"א. (קלז) זכריה ו' י"ב.
 (קלח) זכריה ו' י"ג. (קלט) זכריה י"ג י"ד (והעמרת תהיה לחלם ולטוביה ולידעיה
 ולחן בן צפניה לזכרון בהיכל יוי. (קמ) זכר' ו' ט"ו. (קמא) זכריה ז' ב'. (קמב) זכ'
 ז' א'. (קמג) זכריה ז' ב'. (קמד) זכריה ז' ד'. (קמה) זכריה ז' ה'. (קמו) זכריה
 ז' ב' (לחלות את פני ה'). (קמז) זכריה ז' ג'. (קמח) זכריה ז' ה' (אמר אל כל עם
 הארץ ואל הבהנים לאמר צמתם וכו'). (קמט) זכריה ז' ה'. (קנ) יואל א' י"ג.
 (קנא) ירמיה ו' כ"ו. (קנב) יואל א' י"ד. (קנב) ישעיה ס"ב ז'. (קנד) זכריה ז' ה'.
 (קנה) איוב ל"ה ז'. (קנו) ירמיה ז' כ"ב (ולא צויתים ביום הוציא אותם מארץ
 מצרים על דבריו עולה וזבח). (קנז) שמות כ"ג י"ז; ל"ד כ"ג כ"ד. (קנת) ישעיה א'
 י"ב. (קנט) ישעיה א' ט"ו. (קס) ישעיה א' ט"ו. (קסא) זכריה ז' י"ב. (קסב) זכריה
 ז' ט' (זחסד ורחמים עשו איש את אחיו). (קסג) זכריה ח' י"ט. (קסד) במדבר י' ו'.
 (קסה) זכריה ח' י"ט. (קסז) זכריה י' א'. (קסז) שם. (קסח) שם. (קסט) זכריה י'
 ב'. (קע) שם. (קעא) זכריה י' ג'. (קעב) שם. (קעג) זכריה י"א י"ב. (קעד) מלאכי
 א' ב'. (קעה) מלאכי א' ב'. (קעו) מלאכי א' ג'. (קעז) מלאכי ב' ו'. (קעה) עי' עי' עי'
 מלאכי ב' ה' (ואתם סרתם מן הדרך הכשלתם רבים בתורה). (קעט) עי' עי' עי' עי'
 ה' (שחתם ברית הלוי). (קפ) מלאכי ב' ט'. (קפא) מלאכי ב' י"ז. (קפג) עי' עי' עי' עי'
 ג' ה'. (קפד) מלאכי ג' ה'. (קפה) שם.